

MUNDARIJA

ANIQ VA TABIIY FANLAR

Гулямов Г., Гулямов А.Г., Шаҳобиддинов Б.Б., Мажидова Г.Н., Абдукаримов А.А. Микротўлқинли нурланиш таъсирида электрон ва ковакларнинг ферми квазисатҳлари ўзгаришининг р-п ўтиш вольт-ампер характеристикасига таъсири.....	3
Сафаров И.И., Нуриддинов Б.З. Изгиб и свободные колебания вязкоупругой тороидальной оболочки с учетом реологических свойств материала.....	9
Mamatov M.Sh., Nuritdinov J.T. Tekislikdagi ba'zi to'plamlar minkovskiy ayirmasining geometrik xossalari haqida.....	15
Юсупова Д.А. Оптимизация технологии формирования тонких плёнок теллуридов висмута и сурьмы, содержащих наногранулы с воспроизводимыми характеристиками.....	25
Равшанов С.С. Курук иклимда етиштирилган бугдой донларининг зичлигига фаоллаштирилган ва ичимлик сувининг таъсири.....	30
Ajiev A.B., Kamilova P., Al'menova G. Qoraqalpog'iston va Xorazm madaniy o'simliklari yovvoyi ajdodlarining botanik-geografik tahlili.....	35
Bobokhuzhaev K.U., Marchenko A.V., Seregin P.P., Begisheva N.R. Impurity of iron atoms in the vitreous arsenic selenide (As ₂ Se ₃). Electronic exchange between centers of iron.....	39
Каримов Р.Ч., Хакимов Ж.Б., Шералиев Д.Д. Электр таъминоти тизимида стабилловчи қурилмаларни таҳлил ва тадқиқ қилиш.....	47
Мирзарайимов Ж.З., Махмудов Ш.А. Исследование времени жизни носителей заряда в нейтронно-легированном кремнии в зависимости от концентрации исходного бора.....	57
Каттаева Г.Н. Тупроқнинг саноат ва маиший чиқиндилар таркибидаги ҳаракатчан қўрғошин билан ифлосланиш даражасини аниқлаш.....	62
Алишев Ш.А., Холиқова М.Қ. Концепции построения макромодели многостадийной системы.....	67
Zhumaev Zh.Zh. Kernel identification problem from an one-dimensional integro-differential heat equation in a half-bounded domain.....	74

TILSHUNOSLIK

Джумабаева Ж.Ш., Мустафаева Н.У. Нутқдаги камчиликлар ва дислексия.....	83
Даниева М.Дж. Матн прагматик мазмуни шаклланишида лисоний бирликларнинг ўрни.....	88
Холмуродова М.И. Лисоний ва грамматик бирликларнинг социопрагматик хусусияти (Эркин Аъзам киноқиссалари мисолида).....	93
Жалолова Ш.М. Ўзбек тилида фельнинг морфологик давомийлик тарз категориясига оид янгича ёндашувнинг чоғиштирма тадқиқи.....	100
Гулямова Ш.К. Корпус лингвистикаси – замонавий амалий тилшуносликнинг устувор йўналиши.....	106
Йўлдашева Х.Қ. Мурожатни ифодаловчи бирликларнинг социопрагматик хусусияти.....	111
Абдуллаева Л.А. Способы образования сложных слов в английском языке.....	115
Yo'ldosheva D.Sh. Taqlid so'zlarning o'rganilish tarixi va lug'atlarda berilishi.....	118
Ikromova L.B. Tilshunoslikda freym tushunchasining ifodalanishiga doir ilmiy-nazariy qarashlar.....	122
Ҳамроева Н.Н. Илтифот – фатик мулоқотнинг бир кўриниши сифатида.....	129
Qahharova M.Y. Various approaches to the study of english set expressions and the problems of classification.....	135
Shirnova M.Sh. The role of intonation in cinema language.....	139
Хамидова М.Х. Француз ва ўзбек тилларида шамол билан боғлиқ анемоним ва метеонимлар.....	144
Kakhkharova G.Sh. Problems of translation of particles in the English and Uzbek languages.....	149
Сайидова Г.Ё. Алишер Навоий шеърлятидаги ўхшатишлар лингвопоэтикаси.....	153
Аллаёров Т.Р. Императив бирликларнинг бадий-эстетик имкониятлари.....	159

Хайдарова И.Н.	
Талаффузни ўрганиш стратегиялари	163
Ziyatova N., Zaripov B.P.	
О‘zbek milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi metafora va o‘xshatishlar tahlili	168

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ахмедова Ш.Н.	
Адабиётшунослик ривожда тарихий-биографик ёндашувнинг ўрни	171
Тўхсанов Қ.Р.	
Жамол Камол – мохир таржимон	181
Абдуллаева М.	
“Тарихи анбиё ва ҳукамо”да кичик жанрлар таҳлили	190
Эрданов З.Д.	
Зулфия ижодида миллатлараро тотувлик мотивациясида образлилик ва образларнинг асосий тамойиллари	196
Samadova S.A., Mirzayeva M.R.	
Gyote ijodida sharqona motivlar	204
Самандарова Г.Я.	
Ўзбек ва рус халқ мақолларининг этимологик хусусиятлари	209
Соҳибова З.Н.	
Навоий ижодида хазон фасли ва хижрон мотиви	213
Усарова Л.	
Абдулла Орипов шеърлятида халқ образининг миллий рух ифодасидаги ўрни	218

NAVOIY GULSHANI

Safarova H.O.	
Yor agar bazmi aro g‘amginlarin shod aylasa	225

FALSAFA, HUQUQ VA SIYOSATSHUNOSLIK

Мустақимова Қ.С.	
Тарихий ва замонавий рекламага хос хусусиятлар	227

TARIXSHUNOSLIK

Умарова М.	
Амир Шоҳмурод ҳукмронлиги (1785-1800) даврида Бухоро амирлигининг солиқ тизими	233
Зарипов Ж.Г.	
Крупные миграции государств Прибалтики и России которые социально действуют на развитии страны	237

IQTISODIYOT

Мадаминов И.О.	
Инвестицион фаоллиқни таъминлаш – барқарор иқтисодий ўсишнинг гарови	243
Сайфуллоев О.О.	
Туризмда инновацион фаолият ва унинг иқтисодий самарадорлиги	247
Адизов Б.Б.	
Олий таълим тизимида корпоратив бошқарувнинг ўзига хос хусусиятлари	252

PEDAGOGIKA

Қаҳҳоров С.Қ., Қаҳҳоров О.С., Худойбердиев Ш.Б.	
Олий таълимда фанларни ўқитишнинг сифат ва самарадорлигини ошириш усуллари	257
Назарова Д.А.	
Заиф эшитувчи болалар инклюзив таълими муаммолари ва уларнинг ечимлари	262
Азимов Б.Ф., Акрамова О.Қ., Фафурова Ш.К.	
Иқтисодий касбий тайёргарликни шакллантиришда фанлараро алоқадорлик	269
Абдулахатов А.Р.	
Спортчилар мусобақа олди фаолиятини тадқиқ этиш зарурати (кураш спорти мисолида)	273
Vokhidova N.N.	
Stem education: encouraging uzbek educators to brace the age of innovation	278
Bobokulova G.Sh.	
Innovative methods of teaching English	282
Икрамова А.А., Икрамова Н.А.	
Анъанавий таълим тизими ва унинг янги босқичга ўтиши	289

SAN‘ATSHUNOSLIK

Batirov J.S., Avezov Sh.N.	
О‘рта аср mutafakkirlarining san‘at haqidagi falsafiy va pedagogik qarashlarining hozirgi davrdagi ahamiyati	293

**ИЛТИФОТ – ФАТИК МУЛОҚОТНИНГ БИР КЎРИНИШИ СИФАТИДА
КОМПЛИМЕНТ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ФАТИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ
COMPLIMENT AS A FORM OF FATIC COMMUNICATION**

Ҳамроева Нафиса Низомиддиновна

БухДУ мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Бугунги кунда прагмалингвистика равнақи туфайли нутқий жанрларни ўрганишига қизиқиши тобора ошиб бормоқда. Бронислав Малиновский томонидан фанга киритилган “фатика” атамаси ҳам нутқий мулоқотнинг бир кўриниши сифатида тилшунослар диққатини тортмоқда. Фатика – мулоқот мақсади билан алоқадор бўлган ахборот (маълумот) етказиши билан бевосита боғланмаган мавзулардаги қисқача суҳбат, суҳбатдошлар орасида вербал алоқани фақат сақлаб қолиши учунгина хизмат қилувчи нутқий мулоқот туридир. Фатик мулоқотнинг бир тури бўлган илтифот ҳам нутқ одобининг алоҳида коммуникатив даражаси ҳисобланади. Мазкур мақола фатик мулоқот ва унинг вазифалари, самимий мақтов ва ҳурмат мазмунини акс эттирувчи илтифот ва унинг суҳбат жараёнига таъсири масалаларига бағишланади.

Таянч сўзлар: тилнинг вазифалари, коммуникатив вазифа, робитасозлик вазифаси мулоқот, нутқий мулоқот, фатика, фатик жанрлар, илтифот, мулозамат, хушомад.

Аннотация. Сегодня, благодаря развитию прагмалингвистики, растет интерес к изучению речевых жанров. Термин «фатика», введенный в науку Брониславом Малиновским, также привлекает внимание лингвистов как форма речи. Фатика – это короткий разговор на тему, которая не имеет прямого отношения к передаче информации (данных), связанной с целью общения, тип вербального общения, который служит только для поддержания вербального общения между собеседниками. Compliment, являющийся формой фатального общения, также считается отдельным коммуникативным уровнем речевого этикета. Данная статья посвящена вопросам фатального общения и его функциям, комплиентам, отражающим содержание искренней похвалы и уважения, и его влиянию на процесс беседы.

Ключевые слова: языковые функции, коммуникативная функция, функция отношений, коммуникация, речевое общение, фатика, жанры фатика, комплимент, услуга, лесть.

Abstract. Today, thanks to the development of pragmalinguistics, interest in the study of speech genres is growing. The term “fatika”, introduced into science by Bronislav Malinovsky, also attracts the attention of linguists as a form of speech. Fatika is a short conversation on a topic that is not directly related to the transmission of information (data) related to the purpose of communication, a type of verbal communication that serves only to maintain verbal communication between interlocutors. A compliment, which is a form of fatic communication, is also considered a separate communicative level of speech etiquette. This article focuses on fatal communication issues and its functions, compliments reflecting the content of sincere praise and respect, and its impact on the conversation process.

Key words: language functions, communicative function, communicative function, communication, speech communication, fatics, fatics genres, compliment, service, flattery.

Кириш. Ҳозирги тилшуносликда тилнинг кўп вазифалилиги – бир неча вазифаларни бажаришга хизмат қилиши унинг барча тилшунослар томонидан яқдиллик билан тан олинувчи умумий хусусиятидир. Тилнинг вазифаси (функцияси) деганда тилнинг нимага хизмат қилиши, унинг соҳиб бўлган инсон учун қандай аҳамиятга эга эканлиги, жамиятдаги ўрни кабилар тушунилади. Бунда тилнинг табиати-ю қурилиши, бирликларининг қандай ёки қанақа эканлиги, уларнинг ўзаро бирикиш усуллари-ю натижалари... каби бошқа юзлаб масалардан (тилнинг қирраларидан) узилиб, фақат шу томонга – тилнинг вазифаларига диққат қаратилади.

Мақсад ва вазифа. Ушбу мақолада кўйилган масалани ҳал этишдан мақсад **нутқий мулоқотнинг кўриниши сифатида фатиканинг моҳиятини ёритиб беришдан** иборат. **Илтифот фатиканинг бир кўриниши эканлигини аниқлаш** олдимишга кўйилган вазифадир.

Натижа ва ютуқлар. Тилшуносликда тилнинг вазифалари ҳақида хилма-хил фикрлар баён этилган. Жумладан, Ғарб тилшунослигида Владимир Аврориннинг “Тилнинг вазифавий томонини ўрганиш масалалари”, Карл Булернинг “Тилнинг қурилиш қолипи”, Юнус Дешериевнинг “Ижтимоий тилшунослик”, Алексей Леонтевнинг “Тил, нутқ, нутқ фаолияти”, Наталя Слюсарёванинг “Тилнинг вазифалари тушунчасининг методологик аҳамияти” ва “Тилнинг вазифалари”, Юрий Степановнинг “Тилнинг семиотик қурилиши (тилнинг уч вазифаси ва уч турли воситалар тизими)”, Роман Якобсоннинг “Тилшунослик ва поэтика”, “Тилнинг алоқа-аралашувнинг бошқа воситаларига муносабати”, Борис Норманнинг “Тилшунослик асослар” китобининг “Тилнинг вазифалари” деб номланган махсус катта боби [1;2;4;] кабиларнинг ишларида бу масала махсус тадқиқ манбаи бўлди.

Владимир Звегинсев келтирган тилнинг 20 дан ортиқ таърифлар айна шундай ёндашиш натижасидир. Борис Норманнинг юқорида номи зикр этилган китобида “Тилнинг вазифалари” деб номланган ва қарийб 30 саҳифани эгаллаган махсус бобида унинг 15 хил вазифаси-хусусиятини бирма-бир санаган: робита воситаси бўлиш (коммуникатив вазифа), фикрни шакллантириш (когнитив вазифа), маърифий (аккумулятив) вазифа, аташ/номлаш (номинатив) вазифаси, ундаш-йўналтириш (регулатив) вазифаси, робитасозлик (фатик) вазифаси кабиларнинг ҳар бири тавсифига бир неча саҳифа бағишлаган ҳолда [2], баёнини кўйидаги сўзлар билан яқунлайди: “Юқорида махсус тавсиф этилган вазифалардан ташқари, тилнинг яна бир қатор ижтимоий аҳамиятли вазифаларини ажратиши мумкин. Жумладан, маълум бир халқни бирлаштирувчи *этник*, оддий матн/ахборотни санъат асарига айлантирувчи *эстетик*, сўзловчи ҳис-туйғуларини ифодалашга хизмат қилувчи эмотсионал-экспрессив каби маълум вазифалардан ташқари, тилга жоду (магик) вазифа ҳам хосдир.... Лекин булар ҳам тилнинг ижтимоий мавқеининг барча кўринишлари эмас” [10]. Бундан англашилиб турибдики, тилнинг вазифалари жуда ҳам ранг-баранг, хилма-хилдир ва уларни санаб поёнига етиб бўлмайди.

Мулоқот инсонларнинг ўзаро эҳтиёжларидан келиб чиқувчи маълумот алмашиш, бир-бирига таъсир этиш, бошқаларни тушуниш, одамлар ўртасида алоқа ўрнатиш ва уни ривожлантириш жараёнидир. Буюк француз ёзувчиси Антуан Сент Экзюпери “Мулоқот шундай неъматки, у орқали инсон лаззатланади”, деб ёзган эди. Мулоқот барча тирик жонзотларга хосдир. Масалан, ҳайвонларда бошқа тирик жонзотни маълум ҳаракатга чорлаш, у ёки бу ҳаракатни амалга оширмаслик кераклиги ҳақидаги огоҳлантириш мулоқот мақсади бўлиб хизмат қилади. Ёки она ўз товуши ёхуд ҳаракати билан боласини хавфдан огоҳ этиши мумкин.

Аммо мулоқот инсонлар орасида энг такомиллишган даражага эга бўлади ва албатта бу жараён нутқ воситасида англади. Нутқ инсон психик камолотининг, шахс сифатида шаклланишининг қудратли омилидир. Нутқий мулоқотсиз шахснинг шаклланиши, тарбияланиши, интеллектининг ривожланиши мумкин эмас. Шу сабаб муомала кишиларга биргаликдаги ишларни ташкил қилиш, уларни амалга оширишга ёрдам беради. Инсоннинг ривожланишини, индивиднинг шахс бўлиб шаклланишини, унинг жамият билан алоқасини мулоқотсиз асло тасаввур этиб бўлмайди. Обьектив борликдаги барча ижтимоий хатти-ҳаракатларимиз нутқий фаолиятимизда ўз ифодасини топади. Нутқий мулоқот маълум бир гапнинг аниқ мулоқот муҳитида талаффуз этилишидир.

Нутқий мулоқот мазмунининг шаклланиши талаффуз қилинаётган гап маъносининг сўзловчи ва тингловчи томонидан мулоқот матнига нисбатан “бойитилиши”, идрок этилиши натижасидир. Нутқий мулоқот туфайли одамлар турли турли хил амалий ва назарий фаолиятларни уюштиришади. Бундан ташқари ахборот алмашиш, бир-бирини англаш каби жараёнлар ҳам нутқий мулоқот туфайли содир бўлади. Шунингдек, у шахслар ўртасидаги муносабатларни яратиш, уларни амалда қўллашда ёрдам беради.

Ҳар бир мулоқотнинг, жумладан, нутқий мулоқотнинг ҳам элементар вазифаси суҳбатдошларнинг ўзаро бир-бирини тушунишларини таъминлашдир. Бу ўзбекларда саломалик, очик юз билан кутиб олишдан бошланади. Қолаверса, нутқий мулоқотнинг яна бир вазифаси одамни маълум фаолиятга тайёрлайди.

Фанга польшалик инглиз олими, этнографияда функционал антропология йўналишининг асосчиси Бронислав Малиновский (1884-1942) томонидан 1928 йилда фатика атамаси киритилди. Роман Якобсон Бронислав Малиновскийнинг тилшунослик учун янги бўлган бу тушунчасига тилдан қатъий бир мақсадсиз, нутқ шароити ва коммуникантларнинг фаолиятлари билан деярли алоқадор, уларга бирор-бир масъулиятни юкламайдиган, вақтни ўтказиш, суҳбатдошлар орасида вербал алоқани фақат сақлаб қолиш учунгина хизмат қилувчи суҳбат учун фойдаланишга – алоҳида эътибор берди, унинг доирасини анча кенгайтириб, унга **мулоқотга киришиш** (контактоустанавливая функция – алоқамуносабатни ўрнатиш) вазифасини нисбат берди ва шу асосда тилнинг фатик функциясини /ФФни/ алоҳида ажратди. Роман Якобсон томонидан тилнинг /ФФ/нинг алоҳида – ҳатто унинг /СФ/ билан тенг турадиган бир даражада – ажратилиши, шунингдек:

- биринчидан, тилнинг асосий вазифаси сифатида ахборот узатиш-у суҳбатдошга ўз таъсирини ўтказиш бўлган /СФ/ талқинида юзага чиққан муаммолар-у зиддиятлар [10],

- иккинчидан, тилшунослик бўйича тадқиқотларда диққатнинг структурализмдан (тилнинг фаолиятдан узилган системаси-ю структураси-ю лисоний/тизимий имкониятларидандан) прагматикага/прагмалингвистикага кўчирилиши,

- прагмалингвистика равнақи билан нутқий жанрларни ўрганишга қизиқиш ошиши [7],

- тўртинчидан, нутқ жараёнида/матнда/дискурсда моҳиятан ноинформатив ахборотнинг ҳақиқий информатив ахборотдан миқдоран устуворлиги сабабларига кўра XX асрнинг 60-йилларидан кейин фатикага, фатик нутқий жанрларга эътибор жуда ҳам кучайди, Ғарб тилшунослиги ва адабиётшунослигида (матншунослик, матнлингвистикаси, прагмалингвистика, культурология в. б. йўналишларда) юзлаб эмас, минглаб тадқиқотлар амалга оширилди.

Табииyki, қадимий тилнинг илм оламида (агар фатика ва тилнинг фатик вазифасига ҳақиқий эътибор Роман Якобсон талқинларидан, яъни XX асрнинг 50-йилларидан кейин бошланганлигини назарда тутсак) моҳиятан янги очилган қирраси - /ФФ/га бундай жонли қизиш асоссиз бўлиши мумкин эмас эди. Маълум бўлдики, фатика мулоқотда муҳим аҳамиятга эга экан: фатикали ва фатикасиз мулоқотни Алберт Эйнштейн назариясининг муаллиф томонидан икки жилдли китоб ва бетли матн (тезис) шаклларида бериши ва ҳар иккаласининг илмий янгилик бериш қобилиятини (яъни мутахассис-ўқувчига том маънода *янги илмий ахборот* бериш имкониятини) тенг деб билиши, шунингдек, илмий тадқиқокда азалий расм бўлган ҳар бир ишнинг *муқаддима* ва *хулоса* (замонавий *fatsit /abstast* ва *rezume /summary*) каби қисқа қисмларни ўз ичига олиши шартлиги, ҳар бир диссертантнинг ўз иши илмий янгилигини атиги бир бетда бериши имкониятлари билан қиёслаш мумкин экан.

Мулоқот жараёнида адресантнинг адресатга (*resp.* муаллифнинг мутахассис-ўқувчига/китобхонга) фатикасиз етказадиган том янги ахбороти *тезис, хулоса/резюме...* билан қиёсланса, бу ахборотни /Ф/ ва тилнинг /ФФ/дан фойдаланилган ифодаси шу *тезис/хулосанинг* бир мустақил асар сифатида муаллиф/ адресант нуктайи назаридан тўлиқ баёнидир. Бу қиёс /Ф/ тадқиқига қизиқиш сабабини етарли даражада изоҳлаб беради, деган умиддамиз.

Нутқий мулоқотнинг кўринишларидан бири фатик мулоқотдир. Фатик мулоқотнинг умумий мақсад-моҳиятини суҳбатдошлар (коммуникантлар) орасида мулоқот-суҳбатни тузиш → сақлаш → ёпиш вазифаларига хизмат қилувчи, мулоқот мақсади билан алоқадор ахборот билан бевосита боғланмаган мавзулардаги қисқача суҳбат ташкил этади [6]. Бунда мулоқотга киришиш деганда коммуникантларни медиадискурсга тайёрланиши, мулоқотда бўлиш атамаси остида алоқа-суҳбатни сақлаш ва давом эттириш, мулоқотни яқунлаш деганда эса алоқани яқунлаш жараёнлари билан боғлиқ мулоқот нутқини тушунамиз.

Мулоқотнинг фатик вазифаси ўзига хос маъноларга эга. Биз буни фатик жанрлар деб ҳам аташимиз мумкин. Масалан: 1) лутф, хушомад, илтифот (комплимент), 2) мақтов, 3) изҳори муносабат, 4) миннатдорлик, 5) ҳазил-мутойиба, 6) олиб қочиш/чалғитиш (флирт) ва ҳ.к. Фатик мулоқотдан ягона мақсад алоқани сақлаб қолишдир. У интеллектуал мулоҳаза натижаси эмас, бу ерда тил фикрни етказиш воситаси сифатида ишламайди.

Фатик мулоқотнинг мулоқотга кириши, мулоқотни сақлаб қолиш, мулоқотни яқунлаш сингари кўринишлари бағоят ранг-баранг ва хилма-хилдир. Лекин ўзбек тилшунослигида улар ҳали тадқиқ этилмаган. Мулозамат, илтифот – фатик мулоқотнинг бир кўринишидир. “Мулозамат” тушунчасини рус тилшунослигида Н.И.Формановская (1989), О.С.Иссерс (1985), Серебрякова(2001); инглиз тилшунослигида В.И.Карасик(1992) ва Е.С.Петелина (1988) одобнинг намоён бўлиши ҳамда ўзига хос этикет(хулқ-одоб)нинг шакли сифатида баҳолаганлар.

Л.Э.Безменова “мулозамат” тушунчасига нутк одобининг алоҳида коммуникатив даражаси дея талқин қилса, Е.С.Петелина “мулозамат” тушунчасига лаганбардорликдан фарқли равишда самимий мақтов ва ҳурмат мазмуни акс этганлиги қайд этади.

“Ўзбек тили изоҳли луғати”да “Мулозамат” сўзига қуйидагича изоҳ берилган: “Мулозамат - [арабча – бирга бўлишлик, ажралмаслик; бирга эргашиб бориш; қатъийлик] Кишининг кўнглини олиш учун кўрсатилган илтифот; эъзоз-икром, тақаллуф” [17].

“Илтифот” сўзи эса, “Илтифот [арабча – ўгириш, буриш; лутф қилиш, эътибор, марҳамат] Кишига қилинган марҳамат, ҳиммат, диққат-эътибор, яхши муносабат. Илтифот қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) яхши эътибор, муносабат билдирмоқ”, дея таърифланган[19]. Ҳар икки тушунча ҳам кимнидир мақташ учун қўлланилади. Уни хушомад билан тенглаштирмаслик керак. Хушомад ва илтифот ўртасида катта фарқ бор: бу самимийликдир. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “хушомад” сўзига шундай таъриф берилган: “Хушомад - [форсча – саломлашиш, салом бериш; ёқимли сўз; тилёғлама мақтов] Бирор кишига таъмағирлик билан хизмат қилиш, сермулозамат бўлиш, мақташ ва ш.к.; хушомадгўйлик, лаганбардорлик. Хушомад қилмоқ – 1) хушомадгўйлик билан муомала қилмоқ, лаганбардорлик қилмоқ. 2) мамнуният ифодаси сифатида “дўст”, “барака топ”, “қурбонингиз бўлай” каби иборалар билан кимсага қарата хитоб қилмоқ” [19].

Ўзбек тилида берилган изоҳлардан келиб чиққа ҳолда, илтифот – хулқ-атворнинг умумий стратегияси доирасида ўрганилаган, инсонга нисбатан ижобий туйғуларни билдиришга йўналтирилган фатик мулоқотдир. Илтифотнинг фатик вазифаси – нутқий мулоқот учун умумий ёқимли муҳитини шаллантиришдир. Шу сабабли ҳам илтифот ҳамсуҳбат туйғуси, фикри ва ҳаракатига таъсир кўрсата олади. Илтифот инсон ҳис-туйғуларига таъсир этади. Шу боис уни суҳбат муомаласига таъсир этувчи «эмотив восита» деб ҳисоблаш мумкин. Илтифот комуникация воситаси сифатида нутқий мулоқот ўрнатишнинг барча босқичларида – нутқий алоқани ўрнатиш, сақлаш ва яқунлашда жараён муваффақиятини таъминлайди. Мулоқот – суҳбатни тузиш мақсадида келтирилган илтифотга диққат қаратайлик:

- Қишлоғимизга хуш келибсиз, меҳмон, қадамларига гул битсин!

Искандар тагин сир бой бермади.

- Ташаккур, оқсоқол...[11]

Меҳмонни ўзига хос иззат-икром билан кутиб олиш ўзбек халқига хос хусусиятдир. Одамлар илтифотга жуда сезгир, чунки улар ёқимли сўзлар тинглаганда ўзгача завқланишни ҳис қилишади. Ишбилармонлар орасидаги мулозаматнинг мақсади келгусида ҳамкорликни бошлаш ёки давом эттириш бўлиши мумкин. Илтифот турларида жинслараро тафовутлар ҳам кўзга ташланади. Аёл учун унинг ташқи кўриниши, шахсий жозибасини баҳолаш муҳимдир. Эркалар эса ақл-идрок, ижтимоий-иқтисодий мақом, қатъиятлилиқ ҳақидаги илтифотларга сезгир. Аёллар эркаларга нисбатан кўпроқ илтифотни талаб қиладилар. Болалар тилидан чиққан илтифот эса ўзига хос жарангдорлик ва самимият билан чиқади:

- Бобожон, тилингизга асал! Кўзим ҳам, юзим ҳам очилиб кетди сўзларингиздан! [12]

Илтифот суҳбатдошга ёқимли сўзларни айтишнинг бошқа усулларида фарқ қилади. Масалан, мактов – ёши катта одам ёки бошлиқ томонидан билдирилган фикрларни ижобий баҳолаш, муносабат билдириши ҳам мумкин. Муболаға – суҳбатдошнинг ютуқларини атайлаб бўрттиради. Натижада бу ҳақиқатдан йироқ бўлиб, рад этилиш эҳтимоли кўпроқ бўлади. Илтифот эса суҳбатдошнинг кадр-қимматининг самимийлигини кўрсатади:

- *Менга ҳеч нима керак эмас, ўзингиз омон бўлсангиз бас, - дерди Онабиби унинг тикандек мўйловига бармоқларини қадаб [9]...*

Илтифот фатик восита сифатида жинсига кўра фарқланиши мумкин:

- *Билагингизда куч кўп амирзодам! Шерпанжасиз. Подшоҳ ҳазратлари сизни Бобур деб атаганлари бежиз эмас. Бобур арабча шер демакдир! [20]*

Ёки:

- *Ҳа, онаси, умримнинг азиз йўлдоши, яхшилик учун туғилган экансан, сендан нуқул яхшилик кўрдим.... [16]*

Бадий тасвир ва нутқий жанрларнинг янги бир кўриниши сифатида замонавий тилшунослик ва адабиётшуносликдан ажратилиб, ҳар томонлама ўрганилаётган фатик мулоқот ва унинг турлари билан танишиш натижасида шундай хулосага кела оламизки, фатика бадий тасвирнинг ўзига хос ва жуда муҳим кўринишларидан бири бўлиб, мулоқот мавзусига оид янги ахборот (маълумот) бермаса-да, коммуникантлар шахсиятини, маълум шароитларда ҳолатини ёритиб беришда муҳим аҳамиятга эга. Кўпгина ҳолларда адиб коммуникантларнинг шахсиятини ёритиб берувчи фатик мулоқот орқали асарни яратишдан кўзлаган ғоясини ҳам ифодалайди. Шунинг учун фатика асар структурасида ортиқча, бемаъни, тасодифий бир қисм эмас, балки унда ўзига хос ўрин олувчи, муаллиф ғоясини ёритишга хизмат қилувчин бир бадий воситадир.

Фатика ўз тилимиз воситалари билан фатик мулоқот атамаси билан номлаш маъқул, чунки у коммуникантлар орасида нутқий мулоқотни ташкил этишга, уни сақлашга хизмат қилади. Фатик мулоқотнинг айрим кўринишлари миллий маданият, урф-одат ва расм-русум билан алоқдордир. Фатик мулоқотнинг мулоқот эшикларини очувчи прагматлингвистикада нутқий мулоқот ибтидоси /НМИ/ атамаси билан номланувчи саломлашиш, сўрашиш, мурожаат /ФМ/ нуқтаи назаридан мулоқотга кириши, мулоқотни яқунлашга хизмат қилувчи фатик мулоқот мулоқотни яқунлаш сифатида аталиши мумкин. Фатик мулоқотнинг бу икки тури урфийлик, расм-русум ва миллий одат билан боғлиқ.

Шунда ҳам вазият ва шароит унга ўз тузатишларини киритади ва улар ғайриоддатий шакллар қабул қилиши мумкин. Фатик мулоқотнинг мулоқотда бўлиш кўриниши нафақат коммуникантлар орасида мулоқотни сақлаш, этик жиҳатдан ўнғайсиз саналган жимликни бартараф этишга, шунинг билан бирга адресатнинг шахсиятини намоён этишга ҳам хизмат қилади. Жуда кўп ҳолатларда фатикнинг мулоқотда бўлиш кўриниши коммуникантлар шахсиятини очиб бериш билан муаллиф киноявий усулда ўта муҳим ижтимоий муаммоларни ўртага кўяди. Фатик мулоқотда бўлиш намунаси сифатида, эҳтимол, Тоғай Мурод асарларидаги (хусусан, “Бу дунёда ўлиб бўлмади” романидаги) нутқий мулоқот намуналарини – суҳбатларни кўрсатиш мумкин бўлса керак. Зеро, пичингомиз бўлган бу мулоқотларнинг деярли барчаси ҳақиқий коммуникантлар суҳбати эмас, балки давридан сатирик-юмористик пичинглар билан маълумот берувчи, унинг иллатларини фош этувчи воситадир:

Ботир фирқа тахланиб ётмиш марҳумларга тикилди... ичида фотиҳа ўқиди, ичида қуръон ўқиди. Сўлгин, юқорилади. НКВДчилар олдида бориб турди.

- *Рангингиз оқариб кетибди, қўрқингизми? - деди командир.*

- *Йўқ, нега қўрқаман, йўқ... - дея мингиллади Ботир фирқа.*

- *Рангингиз докадай оқариб кетибди? Яна-тагин, дудуқланяпсиз?*

- *Ҳа, энди... эл-юртчилик, ўртоқ командир, эл-юртчилик. Ўз эл-юртингиз эмасми, одамга пича ботар экан. Унча-мунча малол келар экан.*

- *Ўртоқ раис, бу ҳақда буйруқ бор, буйруқ! - дея овозини кўтарди командир.*

- *Буйруқ! Совет ҳукуматининг буйруғи! Совет ҳукуматининг хоҳиши-иродаси!*

Ёки совет ҳукуматидан норозимисиз?

Ана шунда, Ботир фирқа бир сесканиб олди. Теваракка олазарак-олазарак бўлиб олди.

– Ундай деманг, ундай деманг... - дея каловланди. - Ахир, мен... фирқаман, фирқа!

– Фирқа бўлсангиз, нега иккиланасиз?

Ботир фирқа бирдан... қаддини ростлади, омадини адл-адл этди. Бошини тик-тик тутди.

– Яшасин, шўро ҳукумати! - деди тантанавор. -

Шўро ҳукуматига шон-шарафлар бўлсин!

Ботир фирқа шу қўйи қотиб турди. Мижжса-да қоқма-ди. Нафас-да олмади!

– Ана бу бошқа гап! - деди командир.

Анаглундан кейин Ботир фирқа ўзини... одам ҳис этди. Ўзини эркин ҳис этди. Одамга ўхшаб нафас олди. [15]

Хулоса. Хулоса ўрнида айтиб ўтиш лозимки, фатика коммуникантлар орасида мулоқотни тузиш, сақлаш, тугатиш учун мулоқот мақсади билан алоқадор ахборот билан бевосита боғланмаган мавзулардаги қисқача суҳбатдир. Фатик мулоқотнинг бир кўриниши сифатида илтифот коммуникантларнинг муносабатини яхшилаш ёки ёмонлаштириш (масхара қилиш) ҳамда “small talk” мақсадсиз (табрик, таништириш, миннатдорчилик) фатик мулоқот кўринишида бўлади. Нутқда илтифот кўринишлари миллий маданият, урф-одат ва расм-русум билан алоқдордир. Инсонга нисбатан ижобий туйғуларни билдиришга йўналтирилган фатик мулоқот тури – илтифотнинг фатик вазифаси нутқий мулоқот учун ёқимли муҳитини шаллантиришдир. Шу сабабли уни суҳбат муомаласига таъсир этувчи «эмотив восита» деб аташимиз мумкин.

АДАБИЁТЛАР

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. – Ленинград: Наука. 1974, -с. 452.
2. Бюлер К. Структурная модель языка// Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX вв. в очерка и извлечениях. Часть II. – Москва, 1965, - С.28-37.
3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Наука, 1969, -с.505.
4. Мухтор А. Чинор. – Т.: Ёшлар наириёт уйи, 2018. 15-б.
5. Норман Борис. Основы языкознания (<http://rus.1september.ru/2001/42/vkl.htm>)
6. Отаули. Замона зайли. – Т.: Шарқ, 2206. –244 б.
7. Слюсарева Н.А. Методологический аспект понятия функций языка. //Известия АН СССР, 1979. вып. 2, - С. 78.
8. Слюсарева Н.А. Функции языка//Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва, 1990, -С. 564-565
9. Степанов Ю.С. Семиотическая структура языка (три функции и три формальных аппарата). //Известия АН СССР, 1973. вып. 4 –с. 97.
10. Степанов А.Д. Контакт и условия коммуникации. Фатические речевые жанры. Проблемы коммуникации у Чехова [tu-chekhov.ru/kritika/problem/p...](http://chekhov.ru/kritika/problem/p...)
11. Тошпўлат Аҳмад. Қўнглим гули – набирам. – Т.: Наврўз, 2014. - 165 б.
12. Тоирова Г. Фатика ва фатик мулоқот турлари. УЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2016. 2-сон. 291-295-б.
13. Phatics - actual problems of linguistics uzbek research. Journal of Social Sciences and Humanities Research Vol 4 Issue 2 June 2016. ISSN 2382-9753, -P.16-19. (<http://www.uctjournals.com/archive/ujsshr/2016/June/3.pdf>).
14. Тогай Мурод. Бу дунёда ўлиб бўлмайди. – Тошкент, 2001. 14-б.
15. Тўхтабоев Х. Жаннати одамлар. – Т.: Янги аср авлоди, 2017. 19-б.
16. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат наириёти. - 635 б.
17. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат наириёти. 199-б.
18. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат наириёти. 432-б.
19. Қодиров П. Юлдузли тунлар. – Т.: Ўзбекистон, 1999. 36-б.
20. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Сб. Структурализм: «за» и «против». – Москва, 1975. - С. 319-330.